

BLIJVENDE ERFENIS

GRIEKSE MYTHEN IN DE NEDERLANDSE TAAL

HEIN VAN DOLEN, CHARLES HUPPERTS

DAMON

VOORWOORD

De Nederlandse taalschat heeft vele uitdrukkingen die hun oorsprong vinden in de Griekse mythologie. Zo worden gezegdes als ‘het paard van Troje binnenhalen’, ‘met argusogen bekijken’, ‘van Scylla in Charybdis komen’, ‘het is hier een Augiasstal’, ‘de doos van Pandora’ en ‘in Morfeus’ armen liggen’ nog regelmatig gebruikt. Naast deze uitdrukkingen kent het Nederlands een groot aantal woorden die rechtstreeks teruggaan op min of meer bekende Griekse mythologische eigennamen, zoals psyche, oceaan, panisch, narcis, chronologie, hyacint, erotisch. Wij tellen er ruim honderd. Dan zijn er sterrenbeelden en planeten die in de oudheid met de naam van een of meer mythologische figuren werden aangeduid en waarvan het bestaan vanuit een mythologisch verhaal werd verklaard, of die in latere tijden een naam uit de klassieke mythologie hebben gekregen.

Blijvende erfenis licht aan de hand van verhalen en afbeeldingen de oorsprong van deze uitdrukkingen, woorden en namen toe. De namen voor scheikundige en natuurkundige elementen en stoffen zijn in dit boek achterwege gelaten, omdat die minder bekend zijn.

De Griekse cultuur was een verhalencultuur. Het vertellen van verhalen was in de oudheid een van de grootste bronnen van vermaak voor de toehoorders en lezers. Deze mythen werden van generatie op generatie mondeling en schriftelijk doorgegeven. Vanaf de achtste eeuw v.Chr. zijn ze voor het eerst te boek gesteld en gedurende een zeer lange periode van meer dan

duizend jaren door Griekse dichters, toneelschrijvers, historici, filosofen, vaasschilders en beeldhouwers als bron van inspiratie gebruikt.

Toen de Romeinen in contact kwamen met de Griekse cultuur, raakten ze gefascineerd door de verhalenschat. Ze hebben zich deze eigen gemaakt en op hun eigen wijze in hun literatuur toegepast. Als gevolg daarvan en van de lange traditie zijn soms meer versies van een en hetzelfde verhaal in de antieke literatuur en de beeldende kunst bewaard gebleven. In *Blijvende erfenis* zijn de belangrijkste lezingen opgenomen, vaak gelardeerd met citaten uit de literaire bronnen. In verschillende teksten wordt bovendien aangetoond dat de mythologie van de Grieken nauw samenhang met andere aspecten van hun cultuur, zoals de godsdienst, filosofie en literatuur.

Voor de spelling van de eigennamen is voor de Latijnse schrijfwijze gekozen, zoals die in *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal* wordt aangehouden. De Griekse spelling is bij de titel van elk lemma toegevoegd. Wanneer alleen de Griekse versie bekend was, is die als enige vermeld.

Blijvende erfenis is opgezet als een lexicon van korte essays, in alfabetische volgorde, over figuren uit de Griekse mythologie die hun sporen in de Nederlandse taal hebben achtergelaten. Voor de afbeeldingen is niet alleen een keuze gemaakt uit de antieke beeldende kunst, maar ook gebruik gemaakt van kunstwerken uit latere eeuwen om de continuïteit van dit erfgoed in de Europese cultuur te laten zien.

CHRISTOPHE VEYRIER (1637-1689), *DE STERVENDE ACHILLES*. LONDEN, VICTORIA AND ALBERT MUSEUM.

ACHILLES/ACHILLEUS

Samen met Heracles* bezet Achilles de eerste plaats onder de Griekse helden. Hij belichaamde het streven van iedere homerische krijger om alles en iedereen te overtreffen – een streven dat nog steeds het *Achillesideaal* wordt genoemd, terwijl de naam *Achilles* een metafoor is geworden voor een mooie en krachtige held. Tijdens de strijd om Troje werd aan zijn reputatie afbreuk gedaan door de Griekse aanvoerder Agamemnon, die hem zijn geliefde bedgenote, Briseïs, afnam. Het gevolg was dat de beledigde held zich wrokkend terugtrok uit de strijd tegen de Trojanen*, een beslissing die fatale consequenties voor de Grieken zou hebben. Pas nadat zijn dierbare vriend Patroclus in het gevecht door de Trojaanse aanvoerder Hector was gedood, vertoonde Achilles zich weer op het slagveld om daar een ware slachting aan te richten. Zijn woede was vooral gericht tegen Hector die in een spannende tweestrijd meedogenloos zou worden afgemaakt. Om diens lijk te verminken heeft Achilles een mensonterende daad bedacht. Homerus schrijft hierover:

Zo sprak hij en hij dacht na hoe hij het lijk van de goddelijke Hector kon schenden. Hij doorboorde zijn voeten, sneed de twee pezen, van de hiel tot de enkel, los en haalde er rundleren riemen doorheen. Die bond hij aan de wagenbak vast en toen liet hij het hoofd over de grond slepen (*Ilias* XXII, vers 483-485).

De Belgische anatoom Andreas Vesalius (1514-1564) schijnt de eerste te zijn geweest die in zijn boek *De humani corporis fabrica* naar aanleiding van deze passage geschreven heeft over de *tendo Achillis* of *Achillespees*, die de kuitspieren verbindt met het hielbeen en dus een deel van de benen van Hector was.

Met de *Achilleshiel* is een ander verhaal verbonden, dat samenhangt met de geboorte van deze Griekse held. Zijn moeder, de godin Thetis, was tegen haar zin uitgehuwelijkt aan een sterveling, bij wie zij een eveneens sterfelijke zoon had gekregen. Om de kleine Achilles goddelijke status te verlenen, nam ze haar kind mee naar de onderwereld en dompelde hem in de kille rivier de Styx*. Opdat de baby niet door het water zou worden meegesleurd, hield ze hem vast aan zijn voetje en dat werd de enige plek op zijn lichaam waar hij kwetsbaar zou blijven. Hiernaar verwijst de uitdrukking *Achilleshiel*. De jongen groeide op tot de grootste en sterkste held van het Griekse leger, maar op een kwade dag sloeg het noodlot toe. De god Apollo* die op de hand van de Trojanen was, zorgde ervoor dat een van de vijandelijke pijlen in de hiel van Achilles bleef stecken waardoor zijn dood werd veroorzaakt. Zijn hiel is hem dus fataal geworden. In ons spraakgebruik wordt de *Achilleshiel* vaak in overdrachtelijke zin gebruikt en betekent dan het zwakke punt, bijvoorbeeld in een redenering.

BERNARDINO CESARI (1571-1622), ACTAEON VERANDERT IN EEN HERT. ROME, GALLERIA BORGHESI.

ACTAEON/AKTAION

Het geluk leek de jonge Actaeon uit Thebe toe te lachen. Hij had les gehad van de wijze centaur Chiron* in de vaardigheid van het jagen en had zich daardoor ontwikkeld tot de beste jager van Griekenland. Maar zoals dat gaat met mensen, zijn succes was hem naar het hoofd gestegen en hij beweerde trots dat hij een betere jager was dan Artemis, de godin van de jacht. Ja, hij koesterde zelfs plannen om met deze maagdelijke godin te trouwen of anders haar te verkrachten. Onnodig te zeggen dat zijn pretenties een bron van ergernis voor Artemis waren. Op zekere dag dwaalde Actaeon door het bos over de helling van de berg Cithaeron en hij kwam op een plaats waar de godin met haar nimfen een bad nam. Vol bewondering bleef de jager staan kijken totdat de vrouwen ontdekten dat zij door een man werden bespied. Een *Actaeoncomplex* is een in de psychologie gebruikte term voor voyeurisme, ook wel skoptofilie genoemd (afgeleid van het Griekse werkwoord *skoptein* = kijken). De meisjes gilden luid en gingen vlug voor Artemis staan die een blos op haar wangen kreeg, zowel van schaamte als van woede. Zij vreesde terecht dat hij tegen zijn vrienden zou opscheppen dat hij een heuse godin in haar naakt-

heid had betrupt. Vlug nam ze een handvol water en gooide dat midden in zijn gezicht. Daardoor kreeg hij tot zijn verbazing een hertennek en op zijn natte voorhoofd groeide een gewei, zijn armen werden slanke poten en zijn huid veranderde in een gespikkeld vel. Op het laatst was hij helemaal in een hert veranderd. Zijn jachthonden, vijftig in getal, kwam aangestoven om deze nieuwe prooi te verscheuren. Hun geblaf vulde de lucht en op het laatst hebben zij hun meester aan stukken gereten. Pas toen bedaarde de toorn van de godin en drong het tot de dieren door dat zij hun eigen baas hadden gedood. De beesten waren ontroostbaar. Ze werden het zinnebeeld van de zomermaand, de hondsdagen, waarin er op aarde totaal geen plantengroei is. Om hen te troosten maakte de paardmens Chiron van brons een evenbeeld van Actaeon, dat bovendien in staat was de negatieve gevolgen van deze hondsdagen af te weren. In het spraakgebruik is een *actaeon* merkwaardig genoeg ook een ander woord voor een bedrogen echtgenoot geworden. Mogelijk houdt dit verband met zijn gewei, want een man die door zijn echtgenote wordt bedrogen, heet immers ook een hoorndrager!

LUCA CAMBIASO (1527-1585), *APHRODITE EN ADONIS*, ROME, GALLERIA BORGHESE.

ADONIS

Adonis, zoon van Myrrha*, groeide op tot de aantrekkelijkste man die ooit op aarde heeft geleefd. Een *adonis* is nog altijd de benaming van een knappe jongen, zij het dat het woord nu de bijklank kan hebben van iemand die overdreven aandacht aan zijn uiterlijk besteedt. *Zich adoniseren* is synoniem met 'zich mooi maken'. Geen wonder dat Aphrodite*, de godin van de lichamelijke schoonheid, besloot om hem voor zichzelf te houden. Omdat er zoveel kapers op de kust waren, vertrouwde zij hem in een kist toe aan Persephone, de koningin van de onderwereld. Maar ook deze godin kon de verleiding niet weerstaan en in haar verliefdheid weigerde zij de jongen terug te geven aan haar goddelijke zuster, toen de afgesproken tijd was aangebroken. De ruzie tussen de twee onsterfelijke dames liep zo hoog op dat Zeus tussenbeide moest komen. De oppergod besliste dat Adonis eenderde van het jaar in de onderwereld moest vertoeven, eenderde bij Aphrodite mocht zijn en de rest naar eigen believen kon doorbrengen. Natuurlijk koos hij ervoor ook dan bij de liefglimlachende godin met de gouden haren te zijn en zij vormden een hartstochtelijk liefdespaar.

De minnaar van Aphrodite, Ares, was niet erg ingenomen met dit avontuur van zijn geliefde bedgenote. Op een kwade dag stuurde de jaloerse god een everzwijn op de mooie jager af en het ondier verwondde de jon-

geman dodelijk. Waar de bloeddruppels van Adonis op de grond vielen, kregen de rozen die daar groeiden en die tot dan toe altijd wit waren geweest, een prachtige rode kleur. Sindsdien komen rozen in beide tinten voor. Geschrokken kwam Aphrodite aangerend en bij het zien van wat haar lieveling was overkomen, rolden de tranen uit haar ogen. Waar die op de aarde terechtkwamen, schoten tedere anemonen op, die door de oude Grieken windbloemen werden genoemd.

Ter nagedachtenis aan haar geliefde heeft Aphrodite een tweedaags feest, de *Adonia*, ingesteld waaraan uitsluitend de vrouwen konden deelnemen en dat vooral bij de prostituees populair was. In Athene was de eerste dag bestemd voor de rouwklachten. De vrouwen klimmen via ladders op de daken van hun huizen, legden daar houten beelden van Adonis op een baar en deden met veel rouwmisbaar een uitvaart na. Onderwijl werden in met aarde gevulde bloempotten – meestal kapot en in scherven geslagen – zaden van planten gezaaid die snel opkomen en snel verwelken, zoals venkel en sla. Dit waren de bekende Adonistuintjes die op elk Atheens dakterras waren te vinden, het symbool van het opschietende veldgewas van het volgende voorjaar. De tweede dag vierden de Atheensen uitbundig het bruiloftsfeest van Aphrodite en Adonis.